

Сухомлинов О. М.

СУЧАСНІ ВИМІРИ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОДЕЛІ ПОГРАНИЧЧЯ

Анотація. Геополітичні зміни та суспільні трансформації ХХ століття стали результатами глобальних культурно-естетичних перетворень. Феноменом сучасної літератури стала надзвичайно строката географія «малих вітчизн» і своєрідний культурний федералізм, що виникав на різноманітних пограниччях. Вивчення цього питання набуває неабиякого значення в умовах глобалізованого світу епохи постмодерна.

Попри надзвичайний інтерес до літератури пограниччя з боку польських, а останнім часом і вітчизняних учених, у полі зору дослідників знаходились найбільш значущі літератори ХХ століття, їхні твори рідко зіставлялися з доробком реєсти учасників літературного процесу, крім того, проблема етнокультурних моделей лімінального польсько-українського простору ніколи не була предметом комплексного аналізу. Сплеск зацікавленості літературою пограниччя припадає на 90-ті роки минулого століття. Різноманітність і багатомірність текстів призводить до розбудови міфології пограниччя, певної «кресоманії», а отже й перекосів і одновимірності у дослідженнях. Лише на початку ХХІ століття наберуть оберту тенденції об'єктивізації досліджень «кресів», все частіше буде використовуватись більш нейтральне й ширше за своєю семантикою поняття «погарниччя», до дискурсу залучатимуться науковці сусідніх країн (України, Литви, Білорусі), який згодом набуватиме виміру постколоніальних студій.

Ключові слова: літературна модель, література пограниччя, пограниччя культур, моделі пам'яті, антиномія «свій – чужий», культурна інтерференція.

Інформація про автора: Сухомлинов Олександр Миколайович, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри романо-германської філології Українсько-польського вищого навчального закладу «Центрально-Європейський університет», голова Спілки польських вчених Бердянська, директор Центру польської мови та культури Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

Електронна адреса: lech@suchomlynov.pl

Sukhomlynov O.

CONTEMPORARY DIMENSIONS OF LITERARY BORDERLAND MODELS

Abstract. The geopolitical and social changes of the 20th century were the result of global cultural and aesthetic changes. The phenomenon of contemporary literature has become an extremely motley geography of “small homelands” and a kind of cultural federalism, occurring on various borderlands. In a globalised postmodern world, research and analysis of this phenomenon is of great importance.

Despite the special interest in borderland literature among Polish and, more recently, Ukrainian scientists, the attention of researchers is usually focused on commonly known and popular artists of the 20th century, their literary works are rarely compared with the texts of other participants

in the literary process. Despite this, the problem of functionality of ethnocultural models of Polish-Ukrainian borderland literature has never been the subject of a comprehensive analysis. Interest in border literature came in the 1990s. The heterogeneity and multidimensionality of the texts contributed to shaping the new mythology of the border, certain “kresomania”, and thus distortions and one-dimensionality in research. It was only at the beginning of the 21st century that the “frontier” discourse will acquire objective dimensions, and the neutral concept of “borderland” will be increasingly used in the study of this phenomenon, scientists from neighbouring countries (Ukraine, Lithuania, Belarus) will join the discussion.

Cultural models of borderlands are characterised by a high level of relativity, cultural and linguistic interference that is caused by a common history, as well as the experience of living together in the common areas. Under these conditions, the formation of a common border ethnocultural model where the antinomy “center - periphery” category softened marginal areas.

Key words: literary model, border literature, borderland of cultures, models of memory, antinomy Common — Stranger, cultural interference, borderlands, cultural model, liminal space, cultural interference antinomy “center - periphery”.

Information about author: Sykhomlynov Oleksii, doctor of philology, profesor, head of the Union of Polish scientists of Berdiansk, department of Romance-Germanic Philology, Ukrainian-Polish high school “Central European University”.

E-mail: lech@suchomlynow.pl

Sykhomlynov L.

WSPÓŁCZESNE WYMIARY LITERACKICH MODELI POGRANICZA

Streszczenie. Zmiany geopolityczne i przemiany społeczne XX wieku były wynikiem globalnych przemian kulturowych i estetycznych. Fenomenem współczesnej literatury stała się niezwykle różnorodna geografią „małych ojczyzn” i swoisty federalizm kulturowy, występujący na różnych pograniczach. W zglobalizowanym postmodernistycznym świecie badania i analiza tego zjawiska mają ogromne znaczenie.

Mimo szczególniego zainteresowania literaturą pogranicza wśród polskich, a ostatnio też ukraińskich naukowców, uwaga badaczy skupia się przeważnie na powszechnie znanych i popularnych twórcach XX wieku, ich dzieła literackie rzadko są porównywane z tekstami innych uczestników procesu literackiego. Problem funkcjonalności modeli etniczno-kulturowych literatury polsko-ukraińskiego pogranicza nigdy nie był przedmiotem dogłębnej analizy. Zainteresowanie literaturą pogranicza rozpoczęło się w latach 90. Niejednorodność i wielowymiarowość tekstów przyczyniła się do kształtowania się nowej mitologii pogranicza, niejako „kresomanii”, a, co za tym idzie, wypaczeń i jednokierunkowości w badaniach. Dopiero na początku wieku XXI „kresowy” dyskurs nabierze wymiarów obiektywnych, a neutralne pojęcie „pogranicze” będzie coraz szerzej stosowane w badaniach tego fenomenu i do dyskusji dołączają naukowcy z sąsiednich krajów (Ukraina, Litwa, Białoruś).

Słowa kluczowe: model literacki, literatura graniczna, pogranicze kultur, modele pamięci, antynomia Swój – Obcy, ingerencja kulturowa.

Nota o autorze: Suchomlynov Lech Aleksy, doktor filologii, profesor, sekretarz naukowy Związku Naukowców Polskich w Berdiańsku, katedra filologii romańsko-germańskiej, Ukraińsko-Polska Uczelnia a Wyższa “Uniwersytet Środkowoeuropejski” w Kijowie.

E-mail: lech@suchomlynow.pl

Моделі літератури ХХ століття позначені докорінними змінами колективної свідомості окремих народів і людства в цілому. Кардинальні геополітичні зміни та суспільні трансформації стали результатами глобальних культурно-естетичних перетворень. Феноменом сучасної літератури стала надзвичайно строката географія «малих вітчизн» і своєрідний культурний федералізм, що виникав на різноманітних пограниччях. Вивчення цього питання набуває неабиякого значення в умовах глобалізованого світу епохи постмодерна. Польська література «пограниччя-кресів» є цікавим, важливим і часто ключовим сегментом не тільки національної чи світової літератури, а й загального дискурсу ідентичностей. Створені письменниками літературні етнокультурні моделі культурних погранич є свідченням перманентного процесу пошуку власної тотожності й доказами спроб осмислення й упорядкування суперечливого історичного минулого та неоднозначного сьогодення. Протягом минулого століття перцепція лімінального простору постійно змінювалась у залежності від історичного моменту чи панівної ідеології. Семантика польського східного пограниччя еволюціонувала від символу «бастіонну польськості», пізніше «проклятої землі», до «спільних теренів культурного діалогу». Літературні «повернення» до поліетнічного та багаторелігійного польсько-українського пограниччя, ставали засобом збереження пам'яті про малу вітчизну та способом фіксування історико-культурного досвіду буття у лімінальному просторі. Пошуки власного коріння набули особливого значення у повоєнні часи, коли «креси» перестали існувати й остаточно перейшли в історичне минуле.

Специфіка етнокультурного виміру літературних моделей погранич зумовлена як індивідуальними властивостями митця, так і колективними феноменами (національна свідомість, культурна ідентичність чи історична пам'ять), а тому ця література є цікавим об'єктом досліджень не тільки літературознавців, а й лінгвістів, культурологів, антропологів, істориків, соціологів та ін. В українській науці вже віддавна назріла потреба цілісного осмислення феномену польської прози українсько-польського пограниччя, з урахуванням її поетикальних особливостей, світоглядних орієнтацій, проблематики ідентичності людини у мультикультурному просторі.

Актуальність статті обумовлена тим, що, попри надзвичайний інтерес до літератури пограниччя з боку польських, а останнім часом і вітчизняних учених, у полі зору дослідників знаходились найбільш значущі літератори ХХ століття, їхні твори рідко зіставлялися з доробком решти учасників літературного процесу, крім того, проблема етнокультурних моделей лімінального польсько-українського простору ніколи не була предметом комплексного аналізу.

У результаті аналізу літератури предмету і проведених досліджень удалося з'ясувати, що проблеми етнокультурних моделей у польській літературі пограниччя ХХ століття не були предметом спеціального наукового дослідження чи окремих розвідок. Натомість, деякі аспекти форм прояву багатокультурності та засад функціонування бінарних дихотомій польсько-українського пограниччя, а

також принципи міжетнічної комунікації входили до об'єкту багатьох літературознавчих публікацій. Література пограниччя завжди перебувала у центрі уваги польських дослідників, які, враховуючи багатогранність «кресових» текстів, намагались опрацювати єдиний методологічний підхід до вивчення цього феномену. Варто нагадати, що протягом майже п'ятдесяти років дослідження спадщини митців пограниччя, особливо повоєнних творів, які порушували «незручні» питання польської екзистенції на колишніх польських «кресах», не могли бути до кінця об'єктивними, а навіть гальмувалось панівною ідеологією Польської Народної Республіки. Тому, пограничні твори, що біли написані у період ПНР, часто називали «погано представленою літературою» («literatura źle obecna»). Польська післявоєнна кресова проза займалася в основному осмисленням складних історичних, культурних і політичних реалій Кресів, показуючи читачеві криваві, деструктивні, хаотичні візії «малої вітчизни», а також духовно хворих, злих, із поруйнованою психікою людей, які ці землі населяли або винесли звідти свій непростий досвід. Така література становить значний інтерес для літературознавців, особливо якщо їхні дослідження здійснюються на міждисциплінарному рівні, з застосуванням методології споріднених гуманітарних дисциплін: культурології, антропології, філософії та ін.

Сплеск зацікавленості літературою пограниччя припадає на 90-ті роки минулого століття. Різноманітність і багатомірність текстів призводить до розбудови міфології пограниччя, певної «кресоманії» [29, с. 1], а отже й перекосів і одновимірності у дослідженнях. Лише на початку XXI століття наберуть обертів тенденції об'єктивізації досліджень «кресів», все частіше буде використовуватись більш нейтральне й ширше за своєю семантикою поняття «погарниччя», до дискурсу залучатимуться науковці сусідніх країн (України, Литви, Білорусі), який згодом набуватиме виміру постколоніальних студій.

Одним з перших до «кресової» проблематики звернувся Б. Гадачек. Його ім'я посідає особливе місце в історіографії польської літератури пограниччя. Учений-літературознавець є автором багатьох наукових розвідок, у тому числі й монографічних досліджень, присвячених літературному процесу на землях колишньої Речі Посполитої. Ще на початку 90-х років дослідник ініціював видання збірника наукових статей «Креси в літературі» та антологій художніх текстів літератури пограниччя. У 2000 році на честь Б. Гадачека було підготовлено й опубліковано колективну монографію «Літературні Креси й безмежжя» [10], яка стала своєрідним підсумком дослідницької роботи полоністів-кресознавців останнього десятиріччя XX століття.

Серед іншого вчений запровадив в обіг функціональне поняття «пам'ять-ностальгія» та «кресоностальгія», проаналізував роль вторинної інформації в художніх текстах («почута інформація» чи «вивчені історично-архівні джерела» [6]), дослідив і систематизував псевдоавтобіографічні твори, так зване «документальне згадування», «зіпсуті спогади» чи «життеписи перероблені на псевдоромани та псевдооповідання» [7].

Своєрідним компендіумом досліджень літератури «кресів» можна назвати останню книгу Б. Гадачека «Історія кресової літератури» (2011). Автор, спираючись на попередні розвідки, дає цілісну картину польської літератури пограниччя від середньовіччя до 1939 року, коли «креси» фактично перестали існувати. Дослідник доводить цілісність і водночас показує різнобарвність феноменологічного явища – літератури «кресів», називає найважливіші школи, течії та жанри, аналізує сучасний дискурс пограниччя.

Пограничний дискурс значно поживався після видання у 1995 році своєрідної «енциклопедії» «Креси» [9] Я. Кольбушевського. Автор докладно вивчив етимологію та функціональність цього суспільно-культурного явища і на прикладі літератури простежив еволюцію семантики «кресів». На думку вченого термін «пограниччя» став різновидом канону, чуттєвої догми, «домом польського буття» [8, с. 43]. Географічні ознаки пограничних земель, окремі складники їхнього краєвиду він уважав семантично маркованими. А отже, пейзажі розумів, як носії різноманітних цінностей і сенсів, зокрема, релігійних, патріотично-політичних або філософських – однак завше таких, що містять ознаки, «навіяні людиною», приписані природним явищам, принадам краєвиду, що об'єктивно існують.

Внесок Я. Кольбушевського у розвиток пограничного дискурсу складно переоцінити, варто тільки згадати, що вчений був науковим консультантом і натхненником ще одного кресознавця – Ст. Уляша.

Як дослідник пограниччя, Ст. Уляш є універсальним ученим, який застосовує різноманітні підходи й методи: антропологічний, семіотичний, лінгвістичний, – показуючи історико-літературне явище в усьому його об'ємі – з точки зору періодизації, генології, поетики тощо. Його праці вирізняються сформованою методологічною ідентичністю, глибокою дослідницькою ерудицією та широким компаративним діапазоном. Серед найважливіших праць Ст. Уляша, у тому числі як наукового редактора, варто згадати: «Література Кресів. Креси літератури. Феномен східних пограниччя у польській літературі міжвоєнного двадцятиріччя» [16] (Жешув, 1994), «Польська проза 1918 – 1939 років» (Жешув, 1998), «Про діалог культур пограничних спільнот» [11] (Жешув, 1998), «Топіка пограниччя в польській і німецькій літературах» [14] (Жешув, 1998), «Про літературу Кресів і пограниччя культур» [17] (Жешув, 2001).

Монографія Ст. Уляша «Література Кресів. Креси літератури. Феномен східних пограниччя у польській літературі міжвоєнного двадцятиріччя» є комплексним дослідженням проблеми перцепції та функціонування так званих «кресів», тобто південно- і північно-східного пограниччя Речі Посполитої, у свідомості митців-літераторів та їхній творчості у період між першою та другою світовими війнами. Зазначена праця є значною мірою інтердисциплінарним дослідженням, яке, крім суто літературознавчих проблем, аналізує історичні, культурні, етнологічні, соціологічні, антропологічні та економічні аспекти феномену польсько-українського пограниччя.

Автор аналізує семантико-етимологічний аспект поняття «креси», який розуміє, як аксіологічно забарвлений синонім пограниччя, вказуючи на моноетнічний і водночас багатокультурний вимір особливого типу знакової спільноти. Дослідник намагається визначити його просторово-географічні межі та ідеологічне навантаження. У роботі підкреслюється, що пограниччя, як суспільно-культурне явище, змінне у часі та просторі, а також у свідомості його мешканців, вирізняється надзвичайним динамізмом, але разом з тим і глибоко вкоріненою традиційністю.

Ст. Ульяш робить спробу диференціювати та класифікувати типи погранич, наголошуючи, що на стиковому пограниччі культурні системи чітко відділені, між ним пролягає чітка демаркаційна лінія. У свою чергу перехідне пограниччя є явищем двомовної генетичності. Учений підкреслює, що мовно-етнічна спорідненість не сприяє виникненню зазначеної демаркаційної межі. Замість вираженої лінії кордону маємо справу з перехідною зоною. На такому пограниччі з часом виникає певний тип суспільства з оригінальною культурою й традиціями. Довготривалі явища та процеси взаємопроникнення або різних форм зіткнення культур впливають на формування певного типу особистості з властивою їй специфічною пограничною свідомістю. Проникнення та змішування культур перетворює пограниччя у перехідний простір, своєрідний міст між взаємними цінностями різних культур. Дослідник висновує, що пограниччя сьогодні є специфічним феноменом, культурною категорією, яка проявляється в символічному, сублімованому просторі та означає певний стан свідомості, тип чуттєвості та уявлень, інакше кажучи, своєрідне світосприйняття.

До популяризації, розширення й уточнення термінологічного інструментарію понять «креси» та «пограниччя» спричинились польські дослідники Е. Чаплеєвич і Е. Касперський, завдяки яким було організовану низку наукових заходів, присвячених літературі на колишніх землях Речі Посполитої. Учені вперше звернули увагу на антропологічний аспект пограниччя, відзначаючи роль індивіду в процесі творення цієї унікальної субкультури. Аналізуючи літературу «кресів», дослідники слушно виділили окремий пласт текстів, пов'язаних з проблемою репресій та заслань. У статті Е. Чаплеєвича «Креси і Сибір» автор наголошує, що в літературі відбуваються два паралельні процеси: «сиберизація пограниччя» і «опограничнення Сибіру» [2].

Водночас дослідник намагався об'єктивно описати засади формування віддаленої від «центру» відкритої на зовнішні впливи етнокультурної системи «кресів», стверджуючи, що саме на пограничних територіях найкраще видно загальнолюдське, адже перебування на пограниччі «навчає універсалізму краще, ніж життя в центрі, який забув про свої кордони» [3, с. 41]. Попри це, Е. Чаплеєвич не уникав і складних моментів буденщини «кресової» багатонаціональної спільноти, описуючи «велике роздоріжжя» [1], як терени з підвищеним рівнем конфліктогенності. Розуміючи нестабільність суспільно-культурної системи пограниччя, вчений приділив неабияку увагу мотивам катастрофізму в польській літературі.

Останнім часом побачило світ якісно нове монографічне дослідження К. Заяса «Неприсутня культура. Випадок польських Інфлянтів» [19] (2008), присвячене літературі пограниччя. Праця молодого вченого з Кракова містить новаторський підхід до розглядуваної проблеми і базується на новітніх дослідженнях у галузі антропології культури, соціології психології тощо. Дослідник робить спробу розширити семантику поняття «пограниччя», вказуючи на те, що «сам термін став знаком певного способу мислення та наукових досліджень у гуманітарних науках, що характеризується не тільки новітністю, але й своєрідною культурною вищестістю» [19, с. 16], а тому вважає за доцільне розширення традиційної сфери його застосування.

К. Заяс докладно проаналізував проблеми «розладів ідентичності», «амбівалентності тотожності» у контексті антиномії «свій – чужий», наголошуючи на варіативності ідентичностей на культурних пограниччях і вказуючи на наявність можливості серед «тутушніх» права вибору етнічної приналежності. Щодо літературних проявів ознак пограничності вчений-полоніст зазначає, що їх неможливо укласти у рамки «офіційної» історії літератури з багатьох причин: одна з них – надзвичайний регіоналізм, яким позначена література «кресів». Конкретний визначений простір, який охоплює авторське уявлення, є одночасно місцем розгортання сюжетної лінії та полем інтерпретаційних зіставлень. Обираючи художній простір твору письменник не тільки експонує свої симпатії, емоційні та ідентифікаційні зв'язки з ним, але й підштовхує читача до певного культурного прочитання тексту. Митець сигналізує регіональні особливості, розбіжності та відмінності, чим дає зрозуміти, що для правильного й доглибного прочитання твору треба зіставити текст з локальною культурою [20].

Ключовим моментом у дослідженнях пограниччя стала книга А. Ф'юта «Зустріч з Іншим» [5], у який літературознавець, посилаючись на праці Е. Левіанса, Ж. Лакана, Ц. Тодорова, намагається пристосувати й адаптувати термінологічний апарат постколоніальних студій до вивчення проблем пограниччя, зокрема «кресів». Найважливішим питанням для автора є визначення форм польської культурної домінації на колишніх східних землях Речі Посполитої. А. Ф'ют, вивчаючи історико-культурні процеси на «кресах», визнає польську експансію на пограниччях, на півночі – «оксамитну», а на півдні – «агресивну». На підставі аналізу дискурсів, наявних у польській літературі пограниччя ХХ століття, вчений однозначно вказує на домінацію ностальгічних моделей «кресових» текстів.

Цікава дещо постколоніальна оптика проблем пограниччя представлена у працях Я. Рецинського, який вбачає у понятті «креси» семантику експансії. Дослідник зазначає, що польський міф цивілізації східних пограничних територій «не є універсальним, а тільки партикулярним, польським, національним, полоноцентричним і патерналістським. У цій етнокультурній моделі «інші» не є рівноправними партнерами, не є самостійними суб'єктами» [13, с. 8]. Учений вважає, що сучасне розуміння пограниччя повинно базуватись на загальнолюдських цінностях, «міф кресів, міф пограниччя, по суті має підготувати нас

внутрішньо до акцептування поліетнічного, багатокультурного і багаторелігійного суспільства» [13, с. 9]. На думку Я. Рещинського «креси» є архетипом, багатоаспектним міфом, у якому криється більшість польських топосів, на яких ґрунтується національна ідентичність. Щоправда з покоління на покоління все більш спрощених, стереотипних, іноді суперечливих і анахронічних. У майбутньому ці топоси втрачатимуть своє значення, через занепад культуротворчого начала та зміну поколінь.

Сучасний польський літературний дискурс пограниччя збагатився завдяки науковим опрацюванням М. Котера (географічно-політичний аспект), К. Гандке (релятивність понять «центр» – «пограниччя»), К. Квасневського (соціологічний вимір пограниччя), З. Рикель (західне польське пограниччя), А. Клоковська (категорія «відкритості – замкненості»).

Хочемо також зазначити, що з'ясування контексту міжетнічної взаємодії та етнічної ідентифікації спонукає звернути увагу на праці Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, П. Сорокіна, де можна знайти інтерпретації організації суспільства як продукту та моделі соціальних відносин. Особливості регіональних зв'язків відображені у дослідженнях Т. Знанецького, Ю. Хлебовчика та особливо С. Оссовського, який запропонував розрізняти «ідеологічну» батьківщину та «малу», чи «приватну». Вітчизни. Положення про специфіку пограничних територій упроваджувались та розроблялись польськими антропологами: Г. Бабінський, А. Садовський, Д. Вояковський, А. Клоковська. Об'єктом уваги дослідників виступають найрізноманітніші аспекти суспільно-культурного, політичного, економічного розвитку пограничних територій. Наприклад, теоретичні засади функціонування пограниччя та транскордоння (Г. Бабінський, М. Голка), мовна та релігійна ситуація (Д. Чиквін та Е. Місеюк, Я. Рігер), етнічна та національна ідентичність (Д. Вояковський, А. Садовський, З. Ясинський) [Пор. 37].

Проблеми українсько-польської культурної інтерференції знайшли своє відображення у дослідженнях вітчизняних учених: О. Астаф'єв, Ю. Булаховська, Л. Вахніна, В. Ведіна, Г. Вервес, Ю. Ковалів, Є. Нахлік, Р. Радишевський, а також у працях молодих науковців: М. Брацька, О. Вознюк, Т. Довжок та інші. На особливості «іншого» в літературному тексті звертали увагу І. Франко, Д. Наливайко, М. Ільницький, В. Будний, Н. Моренець, М. Павлишин, Л. Грицик, О. Веретюк, В. Орехов та ін.

На особливу увагу заслуговують дослідницькі праці Г. Вервеса. Варто згадати, що ще наприкінці 60-х років виникла ідея видання польською мовою монографії вітчизняного вченого-літературознавця, у якій учений прагнув представити новий і оригінальний погляд на творчість Ярослава Івашкевича та проаналізувати ключові моменти польсько-українських літературних контактів. Опублікована у 1972 році книга «Tam, gdzie Ikwy srebrne fale płyną. Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich w XIX i XX wieku» [18] (нажаль ця книга й досі не перекладена українською) багато у чому була новаторською і такою, що визначала подальші напрямки компаративістичних досліджень й аналізу творчого спадку автора «Честі

і слави». Учений сигналізує нові, відмінні від попередніх підходи до трактування доробку автора «Честі і слави», зокрема розширює український контекст прочитання творів Івашкевича.

Складно переоцінити внесок у вітчизняну полоністику Ю. Булаховської. Особливо важливими для нашої роботи є дослідження ученої щодо проблеми спадковості й новаторства, які розглядаються у прямому зв'язку із суспільними й світоглядними категоріями. Дослідниця слушно наголошує на необхідності розпізнавання справжнього новаторства (що має глибоке ідейно-змістове навантаження) і суто мовних експериментів, породжених формалістичною вигадливістю. У монографії «Типологія польсько-російсько-українських літературних явищ 50-70-х років ХХ століття» [26] (1982) Ю. Булаховська розглядає закономірності ідейно-естетичного розвитку польської, російської української літератур зазначеного періоду, що, на думку авторки, дозволяє скласти цілісне бачення головних шляхів поетичної еволюції у згаданих літературах; йдеться про засвоєння й використання у творчому процесі кращих традицій, про новаторські тематико-художні пошуки. Дослідниця обґрунтовує авторське звернення до «типологічних сходжень» як одного з найяскравіших виявлень у тогочасній Польщі.

Ключовою фігурою сучасної полоністики України є Р. Радишевський, переважна більшість наукових робіт якого присвячена проблемам українсько-польських літературних контактів, зокрема текстам порубіжжя. У монографії «Українська польськомовна поезія кінця ХVІІІ » («Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca ХVІ wieku do początku ХVІІІ wieku» [12] (Краків, 1996) дослідник відзначив одну з характерних рис української літератури ХVІ – ХVІІІ ст. – багатомовність, що виникає з по лімінальності територій. Також Р. Радишевський виокремив твори, жанри, постаті, стилі, що з'явилися у цьому специфічному часопросторі (польсько-українському пограниччі зламу епохи ренесансу й бароко), проаналізував баталістичну і політично-оказіональну польськомовну поезію – думи, пісні, поеми та віршовані хроніки-трактати, в яких прославлялися подвиги й оплакувалась смерть героїв пораниччя – сарматських лицарів-охоронців вітчизни від зовнішніх ворогів. Згідно з тогочасним міфом «бастіону» мешканці порубіжжя ставали носіями лицарських чеснот, поруч із представниками князівських родів Вишневецьких, Острозьких, Корецьких стояли мужні козацькі ватажки Г. Голубок, І. Підкова, П. Сагайдач. Військово-лицарські мотиви, насичені постійними топосами і концептами, були найважливішими ознаками тогочасного сарматизму.

Не обминув дослідник ще один важливий пласт літератури пограниччя, а саме: ранньобарокову релігійну полемічну польськомовну поезію, авторами якої були як православні, так і греко-католицькі українські письменники. Р. Радишевський вкотре підтвердив тяглість традицій літератури українсько-польського пограниччя, яка вповні розвинулася в епоху романтизму та утвердилася в ХХ столітті, що ще раз було доведено у статті «“Українська” та “польська” школи в літературі українсько-польського пограниччя» [33] (2005).

Останні роботи вченого – «Українсько-польське пограниччя: сарматизм, бароко, діалог культур» (2009) [32] і «Полоністичні та порівняльні студії» [31] (2009) – містять багатий матеріал, зібраний і опрацьований протягом тридцяти років наукової діяльності. Як говорять самі назви, увагу дослідника зосереджено на українсько-польському культурному помежів'ї та порівняльному аспекті літературознавчого аналізу та пошуку. Перше видання повністю присвячене проблематиці давньої літератури польсько-українського пограниччя та тим знаковим культурним явищам, які на ньому з'явилися (сарматизм, барокові концепти, перетин і діалог культур), натомість друге – репрезентує ті літературно-культурні явища, які своїм корінням сягають барокової культурної єдності.

У 2011 році вчений-полоніст переклав і видав монографію польського колеги Ст. Ульяша, яка вийшла під назвою «Література погранич – пограниччя літератури», намагаючись тим самим наблизити читачам і дослідникам феномену пограниччя польське поняття «креси». Саме завдяки Р. Радишевському в обіг вітчизняної літературознавчої науки увійшло поняття «пограниччя», яке, завдяки своїй функціональності, набуває все більшої популярності [27].

Польська та українсько-польська проблематика постійно перебуває в сфері наукових інтересів О. Астаф'єва, чимало досліджень цього вченого присвячено життю й творчості Адама Міцкевича. Окремі статті О. Астаф'єва містять аналіз «українській школі» в польському романтизмі: «Ранні балади Адама Міцкевича у системі дискурсу «української школи» [24] (2005), «Міфологема Петербурга у творчості Тараса Шевченка й Адама Міцкевича» [23] (2008). Кілька статей О. Астаф'єва присвятив проблемі рецепції української літератури на сторінках паризького журналу «Kultura»: «Європейський вимір української повоєнної еміграційної літератури» [21] (2009), «Єжи Ґедройць та українська повоєнна еміграція» [22] (2009) тощо. Надзвичайно цінною є для нас думка О. Астаф'єва, який дає оцінку польським колегам, наголошуючи, що саме вони всебічно осмислили проблему катастрофізму в літературі: «У їх розумінні катастрофізм – тип історіософської свідомості в літературі, публіцистиці і теорії культури на переломі ХІХ-ХХ ст., зокрема у 20-30-их роках. Ця свідомість найповніше зафіксувала можливості катастрофічної загрози європейській культурі і духовним цінностям. Передчуття катастрофізму звучить в унісон з декадентськими та есхатологічними настроями модернізму [25]. Нагадаємо, що в українському літературознавстві явище катастрофізму стало об'єктом дослідження не так давно, найбільш відомими є праці О. Астаф'єва, В. Моренця, М. Зимомрі, Я. Поліщука, Л. Стефановської, О. Харлан, Е. Циховської.

Лева частина досліджень Є. Нахліка, опублікованих протягом 1990–2000-х рр. в українській та польській пресі висвітлюють питання українсько-польських літературних та культурних зв'язків, а також українсько-польської літературної типології. Проте, основною і найвагомішою серед цих публікацій є монографія «Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики» [30] (2003), яка викликає неабиякий інтерес дослідників та широкої читацької аудиторії У до-

слідженнях ученого приваблює бахтінська концепція діалогізму й орієнтованість на сучасну методологію досвіду чи «досвідчування», яка набуває дедалі ширшого визнання в антропологічно орієнтованих літературознавчих працях.

Дисертація Тетяни Довжок «Польська повоєнна проза пограниччя: ідентичність, часопростір, катастрофізм» [29] є прикладом доглибного фахового дослідження пограничної ідентичності, часопростору та катастрофізму в польській повоєнній літературі, яке максимально враховує всю специфіку феномена «кресів» і виявляє усвідомлення тих складних завдань, що стоять перед українським дослідником цих явищ. Авторка не уподібнюється до багатьох польських дослідників і не вдається до легкої синонімії термінів «креси» та «пограниччя». У цьому проявляється влучно схоплена у праці специфіка польської східно-пограничної літератури після Другої світової війни. Аналізуючи у цьому історичному контексті особливості функціонування та еволюцію літератури пограниччя, Тетяна Довжок спирається на світовідчуття й досвід найвидатніших гуманістів і філософів того часу, які дозволяють розкрити глибинне підґрунтя таких явищ, як «смерть цінностей», ситуація «бездомності», проблематика Іншого, трансформація антропологічних моделей, пов'язана із втратою гармонії зі світом, катастрофізм.

Цікавим є також дисертаційне дослідження О. Вознюк «Візія України в польській еміграційній літературі (на прикладі творчості Єжи Стемповського та Юзефа Лободовського)» [28]. Авторка намагається осмислити імагологічний літературний етнообраз українця як «іншого» в польській еміграційній літературі й показати засади формування моделі аналізу літературного цього образу, робить спробу з'ясувати особливості реалізації візії українця як «іншого» в літературному тексті польських письменників.

Також проблемам функціональності моделей культурних погранич присвячено низку монографій автора цієї статті.

У книзі «Польсько-українське культурне пограниччя у прозі Ярослава Івашкевича (топіка і функціональність)» [36] (2006) досліджено прозову творчість Ярослава Івашкевича міжвоєнного періоду, в контексті механізмів польсько-українського культурного пограниччя. Проаналізовано також форми прояву і функціональність згадуваного топосу у творах автора «Честі та слави». Автор впроваджує новий погляд і бачення польсько-української проблеми у міжвоєнній творчості Івашкевича, використовуючи при цьому сучасні методологічні праці, в яких польські, українські, російські та швейцарські автори репрезентують новий, відмінний від попередніх, спосіб трактування проблематики пограниччя культур.

Аналізуючи «українські втаємничення» Ярослава Івашкевича у роботі обґрунтовується і доводиться, що Україна виконувала в його творчості роль «центрального краєвиду», а також була своєрідним аксіологічним та емоційним центром. Домінанта культурного пограниччя, різних типів світосприймання визначали ідею європеїзму Івашкевича, який розумівся як синкретизм Сходу та Заходу.

У монографії «Культурні пограниччя: Новий погляд на стару проблему» [35] (2008) проаналізовані й описані механізми культурних погранич, що розглядаються через призму сучасних історичних та суспільно-політичних подій, які призводять до появи нових багатонаціональних територій як невід'ємної ознаки глобалізованого світу. Аналізуються рівні міжкультурної взаємодії: зіткнення – конфлікт – стикання – сусідство – контакт культур. Особлива увага приділяється архетипічним бінарним антиноміям. Українсько-польське пограниччя розглядається як палімпсест кресової культури, спадщина двох народів. У роботі простежується розвиток дискусії між українськими та польськими дослідниками, дається характеристика міжнаціональному дискурсу пограниччя.

Праця «Етнокультурний дискурс у літературі польсько-українського пограниччя ХХ століття» [34] (2012) присвячена проблемам макротексту літератури польсько-українського пограниччя ХХ ст. на рівні авторських етнокультурних моделей Я. Івашкевича, Л. Бучковського, Р. Верника, В. Одоєвського, А. Хцюка, М. Шофер. Встановлено особливості конверсивності та етнокультурної комунікативності моделей універсуму літератури кресо-пограниччя. Проаналізовано специфіку аксіологічних конотацій та художньо-естетичної змістовності інкорпоративних текстів лімінантного простору. Визначено естетичні інспірації та біографічні трансформації у творчості польських письменників порубіжжя. Висвітлено особливості форм прояву колективної свідомості, історичної пам'яті у контексті конститутивних складових ностальгічного дискурсу, виявлено характерні особливості імагологічних презентацій етнічного простору та принципи функціонування антиномії «свій – чужий» у структурі етнокультурних моделей польської літератури «кресів» ХХ ст.

Як бачимо, питання польського-українського пограниччя були об'єктом досліджень багатьох зарубіжних і вітчизняних учених, проте, проблемі вивчення етнокультурного аспекту моделювання лімінального художнього простору польської літератури ХХ століття не було приділено належної уваги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Czapplejowicz E. Czym jest literatura kresowa? // *Kresy w literaturze. Twórcy dwudziestowieczni*. Pod red. E. Czapplejowicz, E. Kasperski. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1996. S. 7 – 73.
2. Czapplejowicz E. Kresy a Syberia // *Przegląd Humanistyczny*, 1992. nr 5. S. 89–10.
3. Czapplejowicz E. Kresy i Europa // *Przegląd Humanistyczny*, 1992. nr 3. S. 40–56.
4. Czapplejowicz E. Literatura jako zjawisko heterogeniczne // *Kresy. Syberia. Literatura*. Pod red. E. Czapplejowicz, E. Kasperski. Warszawa : TRIO, 1995. 252 s.
5. Fiut A. Spotkania z Innymi. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2006. 268 s.
6. Hadaczek B. Historia literatury kresowej, Szczecin : Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2008. 420 s.
7. Hadaczek B. O Wielkim Księstwie Bałaku A. Chciuka // *Więź*, 1989. nr 5. C. 64–74.

8. Kolbuszewski J. Legenda Kresów w literaturze polskiej XIX i XX wieku // *Міędzy Polską etniczną a historyczną*. Pod red. W. Wrzesiński. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1988. S. 42–56.
9. Kolbuszewski J. Kresy. Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 1995. 260 s.
10. Literackie Kresy i bezkresy: księga ofiarowana profesorowi Bolesławowi Hadaczkowi. pod red. Katarzyna R. Łozowska i Ewa Tierling, Szczecin : Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2000. 448 s.
11. O dialogu kultur wspólnot kresowych. pod red. Stanisław Uliasz Rzeszów : Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1998. 366 c.
12. Radyszewskij R. Polskojęzyczna poezja na Ukrainie w XVII w. Kraków: Wydaw. Oddziału PAN, 1996. 98 s.
13. Reszczyński J. Polskie Kresy – mit i codzienność // *Limites Patriae*. Bielsko-Biała, 2004. S. 7–22.
14. Topika pogranicza w literaturze polskiej i niemieckiej. Pod red. Z. Światłowski, St. Uliasz. Rzeszów : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, 1998. 198 s.
15. Uliasz S. Polska proza lat 1918-1939. Antologia tekstów krytycznoliterackich i opracowań naukowych. Rzeszów : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, 1989. 314 s.
16. Uliasz St. Literatura Kresów. Kresy literatury. Rzeszów : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, 1994. 245 s.
17. Uliasz St. O literaturze Kresów i pograniczu kultur. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. 218 s.
18. Werwes H. Tam, gdzie Ikwy srebrne fale płyną: z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich w XIX i XX wieku. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972. 321 s.
19. Zajas K. Nieobecna kultura. Przypadek Inflant polskich. Kraków : Universitas, 2008. 396 s.
20. Zajas K. Sytuacje pograniczne // *Fenomen Pograniczy kulturowych*. Pod red. L. A. Suchomłynow. Donieck : Jugo-Wostok, 2008. S. 50–72.
21. Астаф'єв О. Європейський вимір української повоєнної еміграційної літератури // *Біблія і культура*. Науковий збірник. Упор. Є. Нямцу. Чернівці, 2009. Вип. 11. С. 171–177.
22. Астаф'єв О. Єжи Гедройць та українська повоєнна еміграція: знаки взаєморозуміння, ідентичності та культурно-політичної стратегії // *Київські полоністичні студії*. Упор. Р. Радишевський. Київ, 2009. Т. XV. С. 349–358.
23. Астаф'єв О. Міфологема Петербурга у творчості Тараса Шевченка й Адама Міцкевича // *Літературна компаративістика*. Відп. ред. Д. Наливайко. Київ, 2008. Вип. 3. Ч. I. С. 217–231.
24. Астаф'єв О. Ранні балади Адама Міцкевича у системі дискурсу «української школи» // «Українська школа» в літературі та культурі українсько-польського пограниччя. Київські полоністичні студії. Упор. Р. Радишевський. Київ, 2005. Т. VII. С. 107–122.
25. Астаф'єв О. Образ і знак: Українська емігрантська поезія в структурно-семіотичній перспективі. Київ : Наукова думка, 2000. 268 с.
26. Булаховська Ю. Типологія польсько-російсько-українських літературних явищ 50-х – 70-х років ХХ ст. Київ : „Наукова думка”, 1982. – 220 с.
27. Булаховська Ю., Грицик Л. Ростислав Радишевський – дослідник українсько-польських взаємин від давнини до сучасності // *Київські полоністичні студії*. Ярослав Івашкевич і Україна. Збірник наукових праць. Київ, 2011. Т. VII. С. 434–443.
28. Вознюк О.М. Візія України в польській еміграційній літературі (на прикладі творчості Єжи Стемповського та Юзефа Лободовського) : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.05. Київ, 2010. 20 с.

29. Довжок Тетяна Володимирівна. Польська повоєнна проза пограниччя: ідентичність, часопростір, катастрофізм : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.03. Київ, 2008. 20 с.
30. Нахлік Є. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Львів, 2003. 568 с.
31. Радишевський Р. Полоністичні і порівняльні студії. Київські полоністичні студії. Київ, 2009. Т. XI. 500 с.
32. Радишевський Р. Українсько-польське пораниччя: сарматизм, бароко, діалог культур. Київські полоністичні студії. Київ, 2009. Т. XIV. 210 с.
33. Радишевський Р. «Українська» та «польська» школи в літературі українсько-польського пограниччя // Київські полоністичні студії. «Українська» школа в літературі та культурі українсько-польського пограниччя. Романтизм: між Україною та Польщею. Збірник наукових праць. Київ., 2005. Т. VII. С. 7–30.
34. Сухомлинов О. Етнокультурний дискурс у літературі польсько-українського пограниччя ХХ століття. Донецьк : ЛАНДОН-ХХІ, 2012. 376 с.
35. Сухомлинов О. Культурні пограниччя: Новий погляд на стару проблему. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. 212 с.
36. Сухомлинов О.М. Польсько-українське культурне пограниччя у прозі Ярослава Івашкевича (топіка і функціональність). Донецьк : Юго-Восток, 2006. 192 с.
37. Шестакова К. Ю. Етнічна ідентифікація на українському пограниччі : дис... канд. соціол. наук: 22.00.03. Київ, 2005. 19 с.